

19. YÜZYILDA BALKANLAR'DA YAŞANAN SALGIN HASTALIKLAR : VARNA ÖRNEĞİ

EPIDEMIC DISEASES IN THE BALKANS IN THE 19TH CENTURY: VARNA EXAMPLE

Hanife ALACA*

Öz

Salgın hastalıklar, eski dönemlerden itibaren insanları etkileyen en büyük felaketler arasında yer almaktadır. Yangın, deprem, iklim değişiklikleri gibi doğal afetlerin yanında insanların sahip olduğu sağlıksız ortamlar da salgın hastalıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kolera, veba, tifo, çiçek, frengi, cüzzam, sıtma, kızamık, grip ve verem gibi salgın hastalıklar tarih boyunca insanları sosyal, ekonomik, demografik olarak etkilemiştir. Osmanlı hâkimiyeti altındaki Anadolu, Balkanlar, Ortadoğu, Arabistan gibi yerlerde de salgın hastalıklara bağlı kitlesel ölümler yaşanmıştır. Bu çalışmada, Balkan şehirlerinden biri olan Varna'da ortaya çıkan salgın hastalıklar ele alınmıştır. Varna, Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Karadeniz kıyısında kurulmuş bir liman şehridir. Şehir, sahip olduğu konum nedeniyle ticari ve askeri hareketliliğe sahiptir. Varna'nın coğrafi konumu nedeniyle yaşanan insan hareketliliği bölgenin her zaman bir salgın tehlikesi ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Makalede, nitel araştırma yöntemlerinden olan ve belge tarama olarak da bilinen doküman analizi kullanılmıştır. Araştırmanın hazırlanmasında büyük ölçüde Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) belgelerden istifade edilmiş ve konu hakkında yazılan çeşitli kitap, makale ve tezlerden istifade edilerek bir liman şehri olan Varna'da ortaya çıkan salgın hastalıklar ele alınmıştır. Veba, kolera ve tifüs salgınlarının bölgeye nasıl geldiği? Osmanlı Devleti'nin bölgede salgın ile nasıl mücadele ettiği? Bu salgınların bölge üzerindeki etkileri? gibi sorularının cevaplarına ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelime: Osmanlı Devleti, Balkanlar, Varna, Salgın hastalık.

Abstract

Epidemic diseases are among the biggest disasters that have affected people since ancient times. In addition to natural disasters such as fire, earthquake, and climate changes, unhealthy environments that people live in have also led to the emergence of epidemic diseases. Epidemic diseases such as cholera, plague, typhoid, smallpox, syphilis, leprosy, malaria, measles, influenza and tuberculosis have affected people socially, economically and demographically throughout history. Mass deaths due to epidemics occurred in places such as Anatolia, the Balkans, the Middle East and Arabia, which were under Ottoman rule; The country's economy was negatively affected by these epidemics. In this study, epidemic diseases that occurred in Varna, one of the Balkan cities, were discussed. Varna is a port city located on the Black Sea coast in northeastern Bulgaria. The city has commercial and military activity due to its location.

Keywords: Ottoman Empire, Balkans, Varna, Epidemic disease.

GİRİŞ

Salgın hastalıkların insanlık tarihi kadar eski olduğu ve kitlesel ölümlere yol açtığı bilinmektedir. Savaşlar, depremler, seller ve kıtlık gibi etkenlerin de salgınları tetiklediği görülmüştür. Hastalık oluşturan enfeksiyon etkisinin duyarlı canlıya doğrudan yada dolaylı yolla geçmesi ile oluşan bulaşıcı hastalıkların tüm dünyada veya bir kıtada yayılarak çok sayıda canlıda hastalık oluşturmalarına salgın hastalık adı verilir (Parıldar,2020, s.1). Hayvan, su, toprak veya insandan insana geçen çiçek, veba, sıtma, kolera, tifo (tifüs), difteri, kızamık, kızıl, grip, verem ve son dönemlerde ortaya çıkan korona virüs gibi hastalıklar salgın hastalık olarak bilinmiş ve tarih boyunca insanları, demografik, sosyal ve ekonomik olarak etkilemiştir. Hatta bu hastalıklar insanların daimi ve geçici olarak göç etmelerine de sebep olmuştur.

Tarih boyunca salgın hastalıklar milyonlarca insanın ölümüne yol açmıştır. Bu hastalıklardan biri olan çiçek, insanlara vermiş olduğu etkiden dolayı bilinen ilk hastalıklardan olup M.Ö. 1122 yılında Çin’de kayıtlara geçmiştir (Özdemir, 2010, s.16). Çiçek hastalığı, tarihte tüm dünyayı en çok etkileyerek çok fazla sayıda insanın ölümüne neden olan; ordular, tüccarlar, hacılar aracılığı ile dünyanın her yerine yayılmış bulaşıcı bir hastalıktır. Bu nedenle tarihte bilinen ilk aşı çiçek aşısıdır. Hastalığın Avrupa’da ilk ortaya çıkışı 10. yüzyıldan önce olmasına karşılık 16. ve 17. yüzyılda öldürücü hale gelmiş; Osmanlı coğrafyasının hemen her yerinde 19. yüzyılın ikinci yarısında itibaren görülmüştür (Ünlü, Albayrak, 2021, s.303).

Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’a yerleşmeye başlaması Orhan Bey’in Bizans İmparatoru’nun kızı ile evlenmesi sonucunda iki devlet arasında siyasi ve askeri ittifaklar meydana gelmiştir. Bu ittifaklar neticesinde Osmanlılar ilk defa Balkanlar’a geçmiş; Bizans’ta merkezi otoritenin zayıflaması ve Bizans’ın birçok devletçik ve feodal senyörlüğe bölünmüş olmasının etkisiyle Osmanlı Devleti Balkanlarda yayılma imkânına sahip olmuştur (İnalçık, 2011, s.1). Orhan Bey’in oğlu Şehzade Süleyman komutasındaki ordunun Sırp-Yunan kuvvetlerini 1352’de yenilgiye uğratması, Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’a yerleşmesinde dönüm noktası olmuştur (İnalçık, 2008, s.232). Gelibolu’nun 1354 yılında ele geçirilmesi ile birlikte, Balkanlar’a yerleşmeye başlamıştır. Balkanları hâkimiyet altına alması 1361 yılında başlamış ve II. Mehmed ile birlikte Balkan coğrafyasının büyük bölümü Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetine girmiştir. Balkan coğrafyası, Anadolu ve Orta Avrupa’nın arasında bulunduğu için her iki coğrafya da yaşanan salgın hastalıklardan etkilenmiştir. Bu sebeple Balkan şehirlerinde salgın hastalıklar yaygın bir şekilde görülmüştür.

Balkan şehirlerden biri olan Varna’yı ilhak etme çabaları 1388 yılında Mehmed Ali Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir (Mehmed Neşri, 1987, 247-248). Macaristan Eflak Voyvodası ve

Bulgar Kralı anlaşarak Bulgaristan'da Osmanlı hâkimiyetine son vermek için harekete geçmişlerdir. Balkanlar üzerine hareket eden I. Bayezid, 1392'de Macar birliklerini bertaraf ederek Tırnova, Vidin, Niğbolu ve Silistre'yi topraklarına katmış; 1393 yılında Bulgaristan Krallığını ortadan kaldırarak Varna'yı ele geçirmiştir. (Uzunçarşılı, 1982, s.193-194).

Varna, Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda, Karadeniz kıyısında, Şumnu'dan gelen ve Varna adını taşıyan derenin ağzında yer alan bir liman kentidir (Şemseddin Sami, 1306, s.4657). İstanbul'a yakın olması nedeniyle uluslararası ticaret açısından tarih boyunca canlı bir merkez olmuştur. Karadeniz kıyısında stratejik öneme sahip bir liman şehri olan Varna, Orta Çağ'dan itibaren gezginler ve tüccarların uğrak noktası olmuş; Balkanlar'dan İstanbul'a mal götüren tüccarlar için transit rol oynamıştır (Koyuncu Kaya, 2015, s.383). 18. yüzyıldan itibaren insan göçleri ve emtianın geçiş noktalarından biri haline gelmiştir. Bu nedenle Varna şehri her zaman salgın hastalık tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

1. Varna'da Salgın Hastalıklar

Varna, bulunduğu jeopolitik konumdan dolayı tarih boyunca salgın hastalıklara maruz kalmıştır. Bu hastalıklardan biri olan veba, eski çağlardan 19. yüzyılın sonuna kadar endemik, epidemik ve pandemik olarak ortaya çıkmış ve kitlesel ölümlere yol açmıştır. Veba, Osmanlı kaynaklarında "Veba" ve ya "Tâûn" olarak adlandırılmaktadır. Veba salgını ve öldürücü bir hastalığı ifade ederken; tâûn ise daha çok hıyarcık vebasının karşılığı olarak kullanılmıştır. Veba, Batı dünyasında genellikle "Black Death" yani "Kara Ölüm" veya "Kara Veba" olarak adlandırılmıştır (Panzac, 1997, s.15-16). Veba hastalığının, yersia pestis adı verilen basilin yol açtığı hastalığın hıyarcıklı ve akciğer vebası olmak üzere iki çeşidi bulunmaktadır (Varlık, 2011, s.175). Pire, vebanın insanlar arasında yayılmasında etkili olan önemli bir faktör olmuştur (Karlancıç, 2020, s.236). Veba salgını ilkçağdan günümüze üç evrede ele alınmaktadır. Bunlardan ilk veba salgını 541 yılında ortaya çıkan Justinianus vebası olarak adlandırılan daha sonra 1330'lu yıllarda Orta Asya'da başlayıp bütün dünyayı etkisi altına alan ikinci evre ve XIX. yüzyılın ikinci yarısında Güneydoğu Asya'da ortaya çıkan bütün dünyaya yayılan, XX. yüzyılın ortalarına kadar devam eden evredir (Varlık, 2011, s.176).

Dünyayı etkisi altına alan ve milyonlarca insanın ölümüne yol açan veba salgını Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet alanı olan Anadolu ve Balkanlar'da ilk defa XVI. yüzyılın ortalarında, Bizans İmparatoru Jüstinyen zamanında görülmüş ve Bizans'ın en büyük şehri olan Konstantinopolis nüfusunun en az yüzde yirmisi bu salgında ölmüştür (Varlık, 2018, s.32). Veba salgınından 14. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı coğrafyası da etkilenmiş, özellikle 17.

yüzyılda İstanbul, Anadolu, Balkanlar, Mısır ve Kuzey Afrika'da son derece etkili olmuştur (Varlık, 2011, s.176). Balkan coğrafyasında 16. ve 18. yüzyıllarda başta Selanik olmak üzere birçok şehirde veba salgını görülmüştür (Kılıç, 2016, s.1186). Karantina sisteminin 1830 yıllarında uygulanmaya başlamasıyla birlikte veba kısmen de olsa etkisini kaybetmiştir.

Osmanlı-Rus Savaşı (1828-1829) sırasında birçok salgın hastalığın ortaya çıktığı görülmüştür. Bunların başında veba ve kolera ilk sırayı almaktadır. Savaş sırasında ilk veba salgınının Varna civarında görüldüğü ve bu salgının askeri depodan dağıtılan kıyafetlerden kaynaklandığı bilinmektedir. (Özcan, 2010, s.258). Önce askerler arasında yayılan hastalık, daha sonra halk içerisinde görülmeye başlanmıştır.

Veba salgını Varna'ya 1838 yılında Şumnu'dan Karadeniz üzerinden ulaşmıştır (Panzac, 1997, s.84). Bulgaristan ile Romanya sınırı arasında bulunan Çerkesköy'de 1897 yılında vebaya benzer bir hastalığın ortaya çıktığı bildirilmiştir (BOA, HR.SFR.04.,764-93). Mançurya vebası olarak bilinen üçüncü pandemi 19. yüzyılın ortasında görülmüş ve bütün dünyaya deniz yolu ile yayılmıştır (Panzac, 1997, s.245). Varna'da görülen 1897 yılındaki vebanın da Mançurya vebası olduğu söylenebilir.

Arşiv kaynaklarına göre 20. yüzyılda Varna'da görülen vebanın Suriye'den İstanbul yolu ile Varna'ya giden vapurda 1921 yılında bildirilmesi bu şehirde görülen vebanın vapurdan gelen yolcular ile yayıldığını düşündürmektedir (BOA, HR.İM.,96-13). Varna bir liman şehri oldu için vebanın daha ziyade deniz yolu ile yayıldığı görülmektedir.

Vebadan sonra dünyayı etkileyen en önemli salgın hastalıklardan biri kolera'dır. Kolera 19. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkmış ve veba hastalığının yerini almıştır. 1817 yılına kadar yerel bir hastalık olarak bilinen kolera bu yıldan itibaren ilk pandemisini yapmıştır. Dünya çapında büyük kolera pandemileri 1817-1823, 1826-1837, 1846-1862, 1864-1875, 1883-1896 yıllarında ise büyük çapta pandemiler görülmüştür (Şehsuvaroğlu, 1967, s.64). 19. yüzyılın başlarından itibaren dünyada etkili olan kolera salgını Osmanlı Devleti'nde de ilk olarak 1822 yıllarında görülmüş ve bu salgın Basra Körfezi'nden, Bağdat yolu ile Anadolu ve Akdeniz sahillerine ulaşmıştır (Ayar, 2010, s.20). Balkanlarda kolera salgını ilk olarak 1848 yılı sonlarında Edirne, Tırhala ve İşkodra'da görülmüştür (Ayar, 2010, s.20). Varna'da ise ilk kolera salgınının 1854 yılında görüldüğü tespit edilmiştir (BOA, HR. MKT.,82-11). Bu yılda Osmanlı Devleti ile Rusya arasında meydana gelen Kırım Savaşı (1853-1856) kolera'nın Varna'da yayılmasının temel sebebidir. Kırım Savaşı'nda, Fransa ve İngiltere Osmanlı Devleti'nin yanında yer alıyordu. Varna, Kırım Savaşı'nda müttefik ordularının sevk ve idare merkezi olarak kullanılırdı. Askerlerin Gelibolu'dan Varna'ya nakledilmesinden sonra müttefik askerler

arasında kolera salgınının ortaya çıktığı ve hastalığın önce Fransız askerler arasında daha sonra ise şehrin çeşitli bölgelerine yayıldığı görülmüştür. Hastalık sebebiyle yalnızca askerler değil Varna'da yaşayan insanlarda hayatını kaybetmiştir. (BOA, HR. MKT.,82-11). Yine 1854 yılında Marsilya'dan Gelibolu'ya gelen Fransız askerleri arasında da kolera hastalığı olduğu bildirilmiştir (BOA, HR.MKT.,81-10). Marsilya'dan gelen bu askerler arasındaki kolera hastalığı Varna'da o kadar çok yayılmıştır ki 28 Haziran 1854 tarihinde Varna'da mevcut iki hastane dışında kurulan 3 çadır hastanesinin de yetersiz kalması üzerine Varna sahilinde bekleyen donanmaya ait iki gemi yüzer hastane olarak kullanılmıştır (Keleş, 2016, s.788). Yine, 1854 yılında Fransa'ya ait olan ve Gelibolu İskeleyi'ne uğrayarak Varna'ya gidecek vapurlarda da kolera rastlanmıştır (BOA, HR.SYS.,2925-148). Savaşın başlaması üzerine kolera, müttefik gemilerle beraber Varna'ya taşınmış ve çok sayıda askerin yanında sivillerin de ölümüne neden olmuştur.

Kırım Savaşı'nda Varna'da aşırı sıcak, temiz su sıkıntısı, yetersiz beslenme ve hijyen sorunu nedeniyle kolera, askerler arasında hızlı bir şekilde yayılmış ve Varna'da koleradan 5.000'den fazla Fransız askeri ile 859 İngiliz askerinin öldüğü görülmüştür (Ponting, 2015, s.127-128). Kırım Savaşı'nda İngiliz askeri olan Harry Blishen'in "Kolera, dizanteri ve sıtmaya karşı sayısı bizden beş misli fazla Rus düşmanla savaştığımızdan daha fazla savaşmamız gerekiyor. Bizim ve Fransızlar'ın arasında ölüm oranı korkutucu. Silah arkadaşlarımızın birçoğu bir saat önce güçlü kuvvetliken, bir saat sonra öldürücü acılarla kıvrılmaya başlıyor" sözleri koleranın ne kadar ağır bir tahribat yarattığını göstermesi bakımından önemlidir (Ponting, 2015, s.128-129). Yine bu süreçte Varna'da İngiliz ordusunda görevli hekim yardımcısı olan Cattell "Su miktarı sınırlıydı ancak atlar orada sulanıyor ve suyu sürekli çamura buluyordu. Piyade giysilerini orada yıkıyor ve banyo yapıyor, üstüne üstlük eline geçen her şeyi içine atmak kasapların kolayına gidiyordu" sözleriyle Varna'da hijyen koşullarının vahametini anlatmaktaydı (Ponting, 2015, s.128).

Varna'da kolera hızla yayıldığı için Dobruca'ya bir sefer düzenlemeye karar verilmiş ancak bu sefer sonunda (18 Ağustos 1854) sadece 1. tümenden koleradan ölen 2000 asker olduğu görülmüştür (Ponting, 2015, s.130). Varna'da kolera şiddetli bir şekilde devam ederken bu hastalık sahil açığındaki gemilere de sıçramış ve Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nden 400 askerin yaşamını yitirdiği tespit edilmiştir (Ponting, 2015, s.130)

Kolera salgını Varna'da 1854 yılında çok etkili olmuş ancak askerlerin Kırım'a ve Sivastopol'a nakledilmesi ile birlikte Varna'da da hiçbir müttefik askerinin kalmaması, şehrin kolera salgını bakımından rahatlamasına neden olmuştur. Nitekim 1855 yılına gelindiğinde artık şehirde

koleranın kalmadığı bildirilmiştir. İstanbul'da da kolera hastalığının ortaya çıkması ile birlikte Varna'da gerekli tedbirlerin alındığı ifade edilmiştir (BOA, A.MKT.UM.,165-80, s.1).

İstanbul'dan Varna'ya 1865 yılında vapur ile gelen beş altı yüz talebe ve yolcuların bir bölümünü karantinaya almak için yer bulunamadığından salıverildiği tespit edilmiştir (BOA, MKT.MHM., 369-96). Muhtemelen gelen bu yolcular Varna'da koleranın tekrar yayılmasına yol açmıştır. Nitekim Varna'da koleranın kalmadığı bildirilmesine rağmen 1873 yılında koleradan 168 kişi vefat etmiştir (Çolak, 2011, s.88). 1873 yılında kolera salgınının artması nedeniyle Varna'da 1 hastane kurulmuştur (Çolak, 2011, s.75).

Arşiv belgelerine göre 1881 yılında Hicaz'dan Varna'ya gelen Müslümanlar arasında kolera hastalığının olduğu ve gelenlerden dört neferin kolera nedeniyle vefat ettiği bildirilmiştir (BOA, HD.,1295-101984). Koleranın ortaya çıktığı yerlerde sıcaklığın da başlamasıyla birlikte hastalığın yayılma ihtimalinin yüksek olduğu, bu nedenle tren ve vapur ile gelen yolcular için dikkatli olunması gerektiği bildirilmiştir (BOA, HD.,1295-101984).

Varna'da görülen diğer bir salgın hastalık tifüstür. Tifüs, çok eski dönemlerden itibaren görülen, insandan insana bit aracılığı ile geçen ateşli bir hastalıktır. Savaş yıllarında görülen bu hastalık "Harp Humması-Ordu Humması" olarak adlandırılmış, bu isimlerinin yanı sıra I. Dünya Savaşı sırasında hastalık lekeli tifo adıyla da anılmıştır. Osmanlı Devleti'nin tifüs hastalığı ile savaş zamanında karşılaştığı bilinmektedir. Bunlardan biri olan Osmanlı-Mısır Savaşı (1839-1841) sırasında Varna'da tifüs görüldüğü ve 24 rahibenin hayatını kaybettiği görülmüştür (Karayaman, 2008, s.64). Kırım Savaşı, Varna'nın tifüs hastalığı ile karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Marsilya'dan gelen askerler arasında tifüs hastalığının yayılması, daha savaşa girmeden binlerce Fransız askerinin ölümüne neden olmuş ve hastalık Varna'da ciddi biçimde yayılmıştır (Çetin, 2016, s.283). Tifüs hastalığının Varna'da etkili olmasının sebebi; savaşın yaratmış olduğu kötü koşullardır. Bu koşullar hastalığa sebep olan bakterinin hızla yayılmasını sağlamıştır.

Yine 1865 yılında Varna'da bulunan muhacirler arasında tifüs hastalığına rastlanmıştır (BOA, A.MKT.MHM.,302-90). Varna'da, 1915 yılında lekeli tifo hastalığının görüldüğü de arşiv belgelerine yansımıştır (BOA, HR.SFR., 04.887-94).

Varna'da savaş nedeniyle görülen diğer bir salgın hastalık da sıtmadır. Kırım Savaşı sırasında müttefik ordularında sıtma hastalığının ilk görüldüğü yerlerden birisi Varna'dır. Çünkü Varna müttefik orduların toplanma merkezidir. Dolayısıyla diğer bölgelerden gelenlerin hastalığı bulaştırdığı bir şehir haline gelmiştir.

1.1.Varna’da Salgın Hastalıklara Karşı Alınan Önlemler

Tarih boyunca insanlığı tehdit eden salgın hastalıklara karşı tedbirler alınarak bu hastalıklardan kurtulma yolları aranmıştır. Osmanlı Devleti, salgın hastalıklar ortaya çıktığı zaman karantina, temizlik ve kordon gibi tedbirler alarak salgını önlenmeye çalışmıştır. Osmanlı’da salgın hastalıklara karşı alınan tedbirlerin başında tıbbiyenin açılması ve karantina teşkilatının kurulması gelmektedir. Osmanlı Devleti’nde 1827 yılında ilk tıp okulu olan Tıbhâne-i Âmire ve 1828’de Cerrahpaşa açılmıştır (Gencer, 1977, s.309). II. Mahmud tarafından açılması uygun görülen tıp okulunun amaçlarından biri orduya hizmet edecek tabip ve cerrahların yetiştirilmesidir (Sarı, 2004, s.2). Asıl tıbbiye ise bu okulların birleştirilmesiyle 1838’de kurulmuştur (Berkes, 2004, s.185).

Salgın hastalıkların ortaya çıkmasının ardından bunların geniş kitlelere yayılmasını önlemek amacıyla yetkililer karantina sistemini oluşturmuştur. Karantina, salgın hastalığa yakalananların hastalık taşımadıkları kesinleşene kadar belli bir yerde tutulması yani tecrid edilmesidir. Karantina kelimesi, yolcuların gözetim altında tutulma sürecidir ve İtalyanca “kırk” anlamına gelen “quarantena” dan gelir (Sarıyıldız , 2001, s.463). Osmanlı Devleti’nde karantina kelimesi yerine daha çok tahaffuzhane kelimesinin kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlı’da modern anlamda karantina uygulamasının başlaması ve karantina teşkilatının kurulması 19. yüzyılda meydana gelen büyük salgınlardan sonra ortaya çıkmıştır. İlk karantina ise II. Mahmud döneminde 1831 yılında meydana gelen büyük kolera salgını sırasında uygulanmıştır (Sarıyıldız , 2001, s.463). Kolera salgını İstanbul’da da görülmeye başladığı zaman II. Mahmud’un, Karadeniz yönünden gelecek bütün gemilerin karantinaya alınmasını emretmesi Osmanlı’da ilk karantina uygulaması örneğidir. Bu dönemde, Hekimbaşı Mustafa Behcet Efendi tarafından kaleme alınan kolera risalesi ücretsiz olarak dağıtılmış ve halkın bilinçlendirilmesi amaçlanmıştır. Osmanlı Devleti’nde karantina uygulaması 1835 yılında Akdeniz çevresinde başlayan kolera salgını nedeniyle Çanakkale’de geçici bir karantina merkezinin oluşturulmasıyla sistemli hale gelmiştir (Sarıyıldız , 2001, s.463).

Osmanlı’da salgın hastalıklar ile mücadele etmek için hastanelerin yanı sıra belirli noktalarda karantinahanelerin inşa ettirildiği bilinmektedir. Bu karantinahanelerden birinin de Varna’da inşa ettirildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti’nde ilk Karantina Müdürlüğü olan Darü’l-Etibba (Hekimler Dairesi) 1835 yılında kurulmuştur (Ağır, 2020, s.65). Varna’da da Karantina Müdürlüğü’nün kurulmuş olduğu ve 1851 yılında Varna Karantina Müdürlüğü’ne İsmail’in atandığı tespit edilmiştir (BOA, A.DVN.,1-79). Varna’da karantina müdürlüğü görevini 1853-1861 yıllarında Mustafa Ağa icra etmiştir (BOA, BOA, MVL., 278-

53; BOA, İ.DH.,326-212-32; BOA, İ.DH., 330, 21501; BOA, A.MKT.UM.,318-83; BOA, MVL., 926, 29). Burada karantina uygulamasının sorunsuz bir şekilde devam edebilmesi için Varna Muhafızlığı dâhilinde bulunan doktorlar ve memurlar tayin edilmiştir. Arşiv vesikalarından Varna karantina memurlarının 1848 yılında aldıkları maaşlar tespit edilebilmiştir. Buna göre müdür 800 pare, tabib 1000, kâtib 150, ser-gardiyan 125, gardiyan 320, gardiyan 100, Balçık müdür vekilinin 200 para maaş aldıkları görülmektedir (BOA, ML.MSF.d., 8226-s.2).

Salgın hastalıkların dünyada ve devlet dâhilinde sık sık ortaya çıkması karantina teşkilatının kurulmasına neden olmuş ve Osmanlı'da karantina usulü 1838 yılında karantina Meclisi oluşturulmasıyla kurumsallaşmıştır. Ancak karantina uygulamalarının yürütülmesinde en büyük zorluk yeterli bilgiye sahip insan gücünün bulunmamasıdır. Bu nedenle Osmanlı; Almanya, Avusturya, İngiltere, İsveç ve İspanya gibi ülkeler ile işbirliği yapmak zorunda kalmıştır. Bu ülkelerden gönderilen sefaretler ile birlikte asıl amacı Osmanlı liman ve sahillerini korumak olan Karantina Meclisi zamanla karma bir yapı haline gelmiştir. Sefaret temsilcilerinin statüsünün daimiye dönüşmesi ve mecliste çoğunluğu oluşturmaları Osmanlı için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu meclisin zamanla sıhhiye kapitülasyonuna dönüştüğü söylenebilir.

Salgın hastalıklar ile ilgili Osmanlı'da alınan karantina tedbirleri Varna şehrinde de uygulanmıştır. Varna'da görülen veba, kolera ve tifüs salgınlarında karantina uygulandığı tespit edilmiştir. Varna'da veba salgınının görüldüğü 1898 yılında İstanbul'dan Varna'ya gelen Boris adlı vapur karantinada tutulmuştur (BOA.H.R.SFR.,04.769-71).

1854 yılında Varna'da Fransız askerleri arasında ilk kolera ortaya çıktığı zaman bu hastalığı önlemek için çeşitli tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu tedbirlerin başında karantina uygulaması gelir. Henüz savaşın başında askerler arasında koleranın hızla yayılması karantina uygulamasını da beraberinde getirmiştir. Gelibolu'dan Varna'ya gidecek olan mühimmat ve vapur ile gelecek olanların karantinaya alınmaları, karantina uygulaması yapılmadan hiç kimsenin Rumeli'nin içlerine girilmesine izin verilmemesi Sıhhiye Meclisi tarafından bildirilmiştir (BOA, MKT.UM.,161-70). İstanbul'dan Rumeli'ye gelen gardiyan ve memurların Eksamil Köyü hizasındaki hat boyunca karantinaya alınması kararlaştırılmıştır.

1855 yılında Meclis-i Sıhhiye'den gönderilen karar ile Varna'ya dışarıdan getirilecek mühimmat ve asker için önce Gelibolu'da ya da belirlenen bir yerde karantinaya alınmaları bildirilmiştir (BOA, HR.MKT.,81-10; BOA, HR.SYS.,2925-148). Fransa'dan gelecek asker için önce Marmara cezaresine gelerek buraya nakledilmeleri ve hastaları ayırdıktan sonra tabip ve zabitan aracılığı ile on gün karantina uygulanmasına karar verilmiştir (BOA, HR.MKT.,81-

10; HR.SYS.2925-148). Şayet Gelibolu'da karantina uygulanmamışsa ve askerler arasında hastalık baş gösterirse karantinanın Varna'da uygulanması gerektiği Sıhhiye Meclisi tarafından bildirilmiştir.

Kırım Savaşı esnasında karantina en çok Varna'da uygulanmıştır. Savaş boyunca karantina müdürlüğü görevini Rikab-ı Hümayun Kapucubaşlarından Mustafa Ağa yürütmüştür (BOA, İ.DH.,326-21232). Mustafa Ağa İstanbul'dan ordu-yu hümayun için Varna'ya sevk edilmiş ve Mustafa Ağa'ya savaş boyunca askerlerin sevk ve idaresindeki başarısından dolayı rütbe terfisi yapılmış; aynı zamanda Mustafa Ağa'ya nişan-ı âli verildiği arşiv belgelerinden tespit edilmiştir (BOA, A.MKT.MHM.,74-91).

1865 yılında İstanbul'da koleradan kaynaklı ölümlerin çok fazla olduğu ve bu nedenle İstanbul'dan Varna ve çevresine gelenlere on günlük karantina uygulanması emredilmiştir (BOA, MKT.MHM.,341-70). İstanbul'dan Varna'ya gelen tüccarların zarar etmelerinden dolayı tüccarlar için bu karantina uygulamasının beş güne indirilmesine karar verilmiştir (BOA, MKT.MHM.,362-53; BOA, MKT.MHM.,369-96). İstanbul'dan gelen yolcuların Varna'da karantinada bekletilmesine karar verilmiş ancak hava koşullarından dolayı çadırda ikamet edilemeyeceği ve ayrıca karantina mahali dahi olmadığından gelen yolcular memleketteki bazı hanelere yerleştirilmiştir (BOA, MKT.MHM.,369-96).

1866 yılında Varna'ya demiryolu ile gelenler de bulunmaktaydı. Demiryolu ile gelen yolculara karantina uygulayacak yer bulunmadığı için şehre girişlerine izin verilmiştir. Koleranın şehirde yayılmasını önlemek için birkaç ev boşaltılarak gelen yolcuların bu evlerde karantinaya alındıkları tespit edilmiştir (BOA, MKT.MHM.,369-96). Aynı yıl içerisinde, artık Varna'da koleranın kalmadığı bildirilse de Varna'ya gelen yolcuların mutlaka karantina altına alınmaları Sıhhiye Meclisi tarafından istenmiştir.

Arşiv belgelerine bakıldığında karantina uygulamasının sadece Varna'ya gelenler için değil aynı zamanda Varna'dan diğer bölgelere gidecek olanlar için de uygulandığı görülmektedir. 1884 yılında Varna'dan İstanbul'a gidecek vapurlara karantina uygulanmıştır. Varna'dan çıkan bir gemi 158 yolcusu ile birlikte beş gün boyunca Karadeniz Boğazı'nda bekletilmiştir (BOA, Y.PRK.ASK.,39-36). 1885 yılında Avrupa'nın bazı bölgelerinde koleranın ortaya çıkması üzerine Varna yoluyla İstanbul'a gelecek olan yolculara beş gün karantina uygulanması gerektiği bildirilmiştir (BOA, İ.DH.,998-78885). Meclis-i Sıhhiye tarafından 1891 yılında Marsilya'dan Bergos ve Varna'ya gelen yolcu ve eşyanın Osmanlı limanlarından birinde üç gün karantinaya alınmaları emredilmiştir (BOA, HR.İD.,2070-61).

1892 yılında Avrupa’da kolera salgınının artış göstermesi üzerine Osmanlı Devleti Avrupa’dan kara yolu ile gelecekler için karantina uygulamasını başlatmıştır. Cisri Mustafa Paşa ve Kosova Vilayetinde Zibifçe karantina mevki olarak belirlemiştir (Ayar, 2010, s.21).

Dünyayı etkisi altına alan kolera hastalığının 1906 yılında Rusya, Kiev, Moskova (BOA, BOA.H.R.SFR.,04-609-109; BOA, H.R, SFR.04-609-110); Nijni Novgorav ve Bakü (BOA, H.R, SFR.,04-609-116); Taşkend, Theodosie-Kafka (BOA, H.R, SFR.,04-609-122) ve 1907 yılında Rotterdam (BOA, H.R, SFR.,04-839-48) gibi yerleşim yerlerinde görüldüğü ve bu nedenle Varna Tüccar Vekaleti’nin gerekli tedbirleri alması için uyarıldığı tespit edilmiştir. Rusya’da kolera olduğu halde buradan Varna’ya gemilerin geldiği ve vapurdan gelen yolcular için Bulgar memurlarının hiçbir önlem alınmadığına dair Tahsin Bey tarafından 1908 yılında bir mektup gönderilmiştir (BOA, H.R, SFR.,04-847-92.01).

Varna’da, tifüsün yayılmasını engellemek için de çalışmalar yapılmıştır. 1865 yılında muhacirler arasında tifo görüldüğünde Rumeli’ye gönderilecek olan muhacirlerin Varna’ya sevk edilmeden Köstence yoluyla varacakları yerlere ulaştırılması bildirilmiştir (BOA, A.MKT.MHM.,302-90). 1885 yılında Avrupa’da salgın hastalıkların artması nedeniyle Varna’dan İstanbul’a gelecek olan gemilerin Karadeniz kordon hattı olarak belirlenen yerlerde beş gün karantinaya alınmaları ve karantinadan sonra bunlara Kavak Karantinahanesi’nden gemi çalışanlarının sağlık durumunu gösteren belge alarak giriş ve çıkış yapmaları gerektiği bildirilmiştir (BOA, MV.,11-56.0011).

Dobriç ve Şumnu taraflarında 1917 yılında tifüs hastalığının ortaya çıktığı ve bu nedenle bu bölgelerden Varna’ya gelecek mallara bir ay karantina uygulaması Varna Şehbenderliği’ne bildirilmiştir (BOA, H.R, SFR.,04.658-64).

Varna’da 1854 yılında görülen tifüs ve diğer bulaşıcı hastalıkların sebeplerinden biri de mezarlıkların konumlanma şekilleridir. Mezarlığın şehir içerisinde olmasından dolayı tifüs ve çeşitli hastalıklara sebep olduğu bu nedenle mezarlığın şehir dışına nakledilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, A.MKT.UM.,202-93).

SONUÇ

Varna deniz ve kara yollarının kesiştiği bir noktada olduğundan tüccarların ilk uğrak noktalarından biridir. Bu nedenle salgın hastalıkların bu şehirde kolayca yayıldığı tespit edilmiştir. Varna’da salgın hastalıkların görülmesindeki en önemli neden savaşlar olmuştur. Askerler, hacılar ve tüccarlar aracılığı ile de salgın hastalıkların yayıldığı anlaşılmaktadır. Şehrin en eski salgın hastalığı vebadır. 17. yüzyıldan itibaren Osmanlı coğrafyasında görülen

veba, 19. yüzyılın ilk yarısında karantina sisteminin uygulanması ile birlikte eski gücünü yitirmiştir. Veba, Şumnu'dan Karadeniz üzerinden gelen gemiler vasıtasıyla Varna'ya gelmiştir. Arşiv belgelerine göre bu şehirde 1838, 1897 ve 1921 yıllarında veba hastalığı görülmüştür.

Vebadan daha tehlikeli olan bir diğer salgın hastalık koleradır. Hindistan'da ortaya çıkan kolera salgını 1817 yılına kadar mahalli bir hastalık özelliği taşıırken bu tarihten itibaren hızla ülke dışına yayılarak yüzyıl içerisinde büyük pandemiler yapmıştır. Kolera hastalığı ise ilk olarak Kırım Savaşı sırasında Fransız askerleri arasında görülmüştür. Kolera, şehirde çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştır. Arşiv belgelerine göre Varna'da 1854, 1873 ve 1881 yıllarında kolera salgını görülmüştür.

Tifüs hastalığı Varna'da, Kırım Savaşı sırasında Marsilya'dan gelen askerler vasıtasıyla yayılmıştır. Savaşın getirmiş olduğu kötü ortam ve şartlar Varna'da bu hastalığın yayılmasına ve çok sayıda insanın ölümüne neden olmuştur. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Varna'da 1839,1854, 1865 ve 1915 yıllarında tifüs salgını görülmüştür.

Varna'da salgın hastalıklara karşı alınan önlemlerin başında karantina uygulaması gelmektedir. Salgın hastalıkların yayılmasını önlemek için başta karantina olmak üzere çeşitli önlemlerinin alındığı arşiv belgelerine yansımıştır.

Salgın hastalıklar insanları psikolojik, sosyo-ekonomik, kültürel, askeri ve daha birçok alanda toplumu olumsuz yönde etkilemiştir. Her ne kadar psikolojik olarak insana etkisi arşiv belgelerine yansımamışsa da insanlar üzerinde olumsuz bir etki yarattığı yadsınamaz. Salgınlar sonucu meydana gelen göçler ekonomiyi de olumsuz yönde etkilemiştir. Varna'da özellikle tüccarların karantina süresinin fazla olmasının ticareti olumsuz yönde etkilemesi, yine ticari amaçla gelen gemilerin karantinaya alınmaları, bölgenin ekonomik anlamda olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Karantina uygulamaları ticaretin canlılığını ve sürekliliğini engelleyici bir etkiye sahip olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Hariciye Nezareti, İstanbul Murahhaslığı (HR.İM): No: 96-13.

Hariciye Nezareti, Mektubi Kalem (HR. MKT): No: 82-11.

- Hariciye Nezareti, Mektubi Kalemi (HR.MKT): No: 81-10.
- Hariciye Nezareti, Siyasi (HR.SYS): No: 2925-148.
- Sadaret, Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM): No:165-80, s.1.
- Sadaret, Mühimme Evrakı (MKT.MHM): No: 369-96.
- Dahiliye (HD): No: 1295-101984.
- Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM): No: 302-90.
- Hariciye Nezareti (HR.SFR): No: 04.887-94.
- Sadaret (A.DVN): No: 1-79.
- Meclis-i Vala (MVL): No: 278-53.
- İrade, Dahiliye (İ.DH): No: 326-212-32.
- İrade, Dahiliye (İ.DH, 330): No: 21501.
- Sadaret, Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM): No: 318-83.
- Meclis-i Vala (MVL): No: 926, 29.
- Maliye Nezareti (ML.MSF.d): No: 8226-s.2.
- Hariciye Nezareti, (H.R.SFR.4): No: 769-71.
- Sadaret, Umum Vilayat Evrakı (A. MKT.UM): No: 161-70.
- İrade, Dahiliye (İ.DH): No: 326-21232.
- Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM): No: 74-91.
- Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM): No: 341-70.
- Sadaret, Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM): No: 362-53.
- Yıldız, Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK): No: 39-36.
- İrade, Dahiliye (İ.DH): No: 998-78885.
- Hariciye Nezareti, İdare (HR.İD): No: 2070-61.
- Hariciye Nezareti, (H.R.SFR.4): No: 609-109.
- Hariciye Nezareti, (H.R.SFR.4): No: 839-48.
- Hariciye Nezareti, (H.R.SFR.4): No: 847-92.01.
- Meclis-i Vükela Mazbataları (MV): No: 11-56.0011.
- Hariciye Nezareti, (H.R.SFR.4): No: 658-64.

2. Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Ağır, S. (2000). Osmanlı'da karantina uygulama süreçleri ve tepkiler (1865-1914). (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Ankara Hacettepe Üniversitesi.
- Ayar, M. (2010). Osmanlı'nın Rumeli topraklarında 1892-1895 kolera salgını. *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 17, 19-28.

- Çetin, M. (2016). *Kırım Savaşı: Emperyal güçlerin dünya savaşı pratiği*. Avrasya Araştırma Enstitüsü Yayınevi.
- Berkes, N. (2004). *Türkiye 'de çağdaşlaşma*, (Yay. Hazırlayan) Ahmet Kuyaş, YKY.
- Çolak, K. (2011). Tuna Gazetesi perspektifinden Tuna Vilayeti'ndeki 1873 tarihli kolera salgını. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 71-88.
- Daniel, P. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda veba (1700-1850)*. (Çev.) Serap Yılmaz. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gencer, A. İ. (1977). İstanbul tersânesinde açılan ilk tıp mektebi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 31, 01-316.
- İnalcık, H. (2011). Balkanlar'da Osmanlı fetihlerinin sosyal koşulları. *Adam Akademi*, 1, (1)1-10.
- İnalcık, H. (2008). Rumeli. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35, 232-235.
- Karaman, M. (2008). Kırım Harbinde sağlık hizmetleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (1), 2, 59-75.
- Karlangıç, O. (2020). *Küresel salgın ve güvenlik.*, Mehmet Akif Ersoy'un salgın hastalıklar ve son dönem Osmanlı insanının sağlık problemleri üzerine değerlendirmeleri. , (Ed.), Yunus Emre Tansü. İksad Yay.,213-269.
- Keleş, E. (2016). Kırım Savaşı'nda (1853-1856) müttefik orduların sevk ve idare merkezi: Varna. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (43),788.
- Kılıç, O. (2016). 16.-18. yüzyıllarda Balkan şehirlerinde yaşanan veba salgınları ve sosyo-ekonomik etkileri. *Osmanlı Dönemi Balkan Şehirler*, c.III, ed. Zafer Gören, Abidin Temizer, Gece Kitaplığı Yayınları.
- Koyuncu, Kaya, M. (2015). Osmanlı idaresinde bir Balkan Şehri: Varna (1774-1878). *Turkish Studies* 10 (1), 383-418.
- Mehmed Neşri (1987). *Kitâb-ı Cihan-nümâ*. I. Cilt, Yay. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, TTK.
- Özdemir, H. (2010). *Salgın hastalıklardan ölümler (1914-1918)*, TTK.
- Özcan, T. (2010). 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yaşanan sağlık sorunları. *History Studies* 2 (3). ss. 257-271.
- Panzac, D. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda veba (1700-1850)*. (Çev.) Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Parıldar, H, Dikici M. F. (2020). Pandemiler tarihi, *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi*, 12 (1), 1-8.

- Ponting, C. (2015). *Kırım Savaşı efsanesinin ardındaki hakikat*, (Çev.) Hakan Abacı, Alfa Yay.
- Sarı, N. (2004). Mekteb-i Tıbbiye, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2-5.
- Sarıyıldız, G. (2001). Karantina. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 24, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 463-465.
- Şehsuvaroğlu, B.N. (1967). Kolera ile mücadelede Türklerin rolü. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 3, 54-57.
- Şemseddin Sami (1306). *Kâmus-ı Alâm*. c. 6, Mihran Matbaası.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1982). *Osmanlı Tarihi*. I. Cilt, TTK.
- Ünlü, M., Albayrak, Z. (2021). Osmanlı Devleti'nde çiçek hastalığı üzerine bir değerlendirme. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi*, 2 (2), 301-324.
- Varlık, N. (2011). Tâun, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. c.40. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 175-177.
- Varlık, N. (2018). Osmanlılarda veba salgınları. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 296, 30-36.